Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
Volume 4 Issue 1, 2022, P.01-17
Online ISSN: 2730-4116
Research Article

ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต: กรณีศึกษาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว โอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชน จังหวัดนครปฐม

Folklore, Culture, Ways of Life: Case Study of OTOP Innovations Tourism Community Potential in 21 Communities, Nakhon Pathom Province

จิตกวี กระจ่างเมฆ*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

Email: Jitkawee.kra@rmutr.ac.th

*Corresponding author, email: Jitkawee.kra@rmutr.ac.th

Received: Sep 15, 2021 Accepted: Oct 15, 2021, Published: Apr 15, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพบริบททั่วไปชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน 2) ศึกษาภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน และ 3) ศึกษา ศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชนเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งจากฐานรากสู่การส่งเสริมผลิตภัณฑ์โอทอปสร้างสรรค์ให้โดดเด่น มั่งคั่ง ยั่งยืน ด้านบริบททั่วไป ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตและศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก เจาะจงกลุ่มเป้าหมาย 63 คน ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม นำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) บริบททั่วไปของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ กลุ่มเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง และ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงการเกษตร 2) ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต ของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 มีความแตกต่างกัน ดังนี้ (1) กลุ่มวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ ผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมประเภทงานมือ ยาสมุนไพรและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร (2) กลุ่มเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง ทำเกษตรแบบดั้งเดิมแบบเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรอินทรีย์และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร และ (3) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร การล่องเรือ นั่งรถชมธรรมชาติ สวนผลไม้ ภูมิปัญญาการแปรรูปผลไม้ 3) ศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชนเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งจากฐานรากสู่การส่งเสริมผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย 5 กระบวนงาน ได้แก่ (1) การพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว (2) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวก (3) การพัฒนาสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว (4) การเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวแต่ละท้องถิ่น และ (5) การส่งเสริมการตลาดชุมชนท่องเที่ยว

คำสำคัญ: โอทอปนวัตวิถี (OTOP), ศักยภาพชุมชน, ภูมิปัญญา, วัฒนธรรม, วิถีชีวิต

Abstract

This research aimed to investigate: 1) the general context of 21 OTOP inno-life tourism-based communities, 2) local wisdom, culture, lifestyles of 21 communities, and 3) potential for tourism of the 21 communities to strengthen its foundation to support the OTOP products which are unique, wealthy, and stable in terms of general context, wisdom, culture, life, and tourism potential. The qualitative research was designed to gather data through in-depth interviews with 63 interviewing participants and participant observation was conducted. Data were analyzed using content analysis. The results demonstrated as follows: 1) The general context of OTOP Inno-Life tourism-based communities can be divided into three groups: (1) ethnic and wisdom, (2) sufficiency economy, and (3) agricultural enterprises. 2) Wisdom, culture, and lifestyles of such 21 communities differed as follows: (1) For the ethnic and local wisdom group, all of the products are handicrafts, hand-woven silks, potteries, bamboo, and water hyacinth baskets, herbs, and agricultural products processing. (2) Group of sufficiency economy brings in local wisdom, culture, and lifestyles to promote local agriculture as sufficiency economy model, organic agriculture, agricultural product, and food processing. (3) For the group of agricultural enterprises, they spend life simply along with the canal. They are well known as agro-tourism management cruise, traveling by trams to see nature and garden as well as and studying how to process local fruits. 3) The potential for 21 OTOP Inno-Life tourism-based communities was to develop the strength of its foundation to support OTOP products with uniqueness, wealth, stabilities by using five development processes: (1) staff (2) tourist attraction and facilities (3) products and services (4) connection of routes in each area, and (5) local tourism markets. This could be a guideline for driving and supporting the potential for the OTOP community much more wealthy and stable.

Keywords: OTOP inno-Life tourism-based communities, potential for community, wisdom, culture, life style

1. ความสำคัญของปัญหาการวิจัย

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579) การขับเคลื่อนเป้าหมายยุทธศาสตร์ชาติสู่การปฏิบัติ ซึ่งจะวางแนวทางในการพัฒนา และดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะอยู่ภายใต้รัฐบาลใดก็ตาม เพื่อนำประเทศไปสู่ความ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ประกอบไปด้วย 6 ด้าน โดยด้านที่ 4 ด้านการสร้างโอกาสความเสมอภาคและเท่าเทียมกันทางสังคมเป็นการสร้างความเสมอภาค ลดความเหลื่อมล้ำทุกด้าน เป้าหมาย คือ การแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ และสร้างความเป็นธรรมในสังคม ตั้งอยู่บนหลักการและพื้นฐานสำคัญการสร้างสังคมคุณภาพ สังคมในทุก ๆ ด้านไปพร้อมกัน โดยไม่ทอดทิ้งใครไว้เบื้องหลัง โดยการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้คนทุกกลุ่มในสังคม (https://www.matichonweekly.com 4 พฤษภาคม 2563) จากยุทธศาสตร์ดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนมีการปรับตัวโดยกรมพัฒนาชุมชนได้ส่งเสริมพัฒนาชุมชนด้านสินค้าโอทอปและการท่องเที่ยวชุมชนเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจระดับชุมชน จังหวัดและระดับประเทศ

การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ หนึ่งในนโยบายสำคัญของรัฐบาลปัจจุบันได้กำหนดนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมเศรษฐกิจระดับชุมชนท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็งมีศักยภาพในการแข่งขัน สามารถพึ่งพาตนเองได้ ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันมีคุณธรรม โครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี เป็นโครงการที่กรมพัฒนาชุมชนได้ดำเนินการตามนโยบายรัฐในการขับเคลื่อนภารกิจโครงการไทยนิยมยั่งยืน โดยเป้าหมายเป็นการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ยกระดับการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างอาชีพและรายได้แก่ชุมชน การสร้างตลาดใหม่เชื่อม OTOP กับการท่องเที่ยวชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ กระจายรายได้สู่เศรษฐกิจฐานรากพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและมีความสุขตลอดจนสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนระดับผลิตภัณฑ์โอทอป สร้างรายได้ สร้างอาชีพแบบกระจายตัวในแต่ละชุมชนรวมทั้งยกระดับผลิตภัณฑ์โอทอปให้มีอัตลักษณ์ของท้องถิ่น มีคุณภาพและมาตรฐานเป็นที่ต้องการของตลาด โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ (https.//www. thairath.co.th 4 พฤศจิกายน 2563) OTOP นวัตวิถีจึงเป็นโครงการที่ช่วยให้เกิดการสร้างงาน สร้างรายได้ สร้างอาชีพให้แก่ชุมชน ดังนั้นการส่งเสริมสนับสนุนทั้งงบประมาณและแนวคิดต่างในการขับเคลื่อนจึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการสร้างแรงจูงใจให้เกิดการคิดค้นพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชน เป้าหมายก็คือประชาชนได้รับการพัฒนาอาชีพมีรายได้เพิ่มขึ้น ยกระดับเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็ง โดยเชื่อมโยงชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีจำนวน 3,273 หมู่บ้าน กับเส้นทางการท่องเที่ยวกระแสหลัก เมืองรอง และแหล่งท่องเที่ยว ให้เกิดรายได้ที่กระจายไปสู่ผู้ประกอบการกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกล่าวถึงแผนพัฒนาและนโยบายการท่องเที่ยวภายใต้กรอบแนวคิดของยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี ว่า หัวใจของแผนการปฏิบัติการมุ่งสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม (Preferred Destination) อย่างยั่งยืน

ด้วยการเพิ่มรายได้ทางการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง สมดุลและทั่วถึงผ่านการนำเสนอคุณค่าของการท่องเที่ยวประเทศไทยที่จะทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ที่ทรงคุณค่า (Value for Experience) และเปิดมุมมองใหม่ให้กับชีวิตจากการสัมผัสเสน่ห์วิถีไทยเฉพาะถิ่น (Unique Local Thai Experience) ภายใต้การดำเนินงานบนฐานข้อมูลอย่างมีนวัตกรรม รับฟังความต้องการของลูกค้าและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รับผิดชอบต่อสังคมสิ่งแวดล้อมและสร้างความเข้มแข็งจากภายในให้ท้องถิ่น (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2563 : 1) กรมพัฒนาชุมชนเป็นหน่วยงานหลักในการนำแผนมาบูรณาการใช้ในชุมชนโดยมุ่งเน้นส่งเสริมให้ชุมชนฐานรากมีองค์ความรู้ ทักษะ ความสามารถและความเข้มแข็งในการพัฒนาชุมชนของตนเองเพื่อสร้างรายได้ และเศรษฐกิจของชุมชนให้เติบโตความยั่งยืน ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการผ่านยุคการผลักดันขายสินค้า OTOP ออกจากชุมชนกระจายไปสู่ผู้ซื้อในตลาดต่าง ๆ มาเป็นการขายสินค้าอยู่ในชุมชนผ่านกระบวนการส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวชุมชน โดยใช้เสน่ห์ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความคิดสร้างสรรค์ และความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน สร้างคุณค่าความประทับใจในสินค้าและบริการ เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมเยือนเต็มใจในการใช้จ่ายเงินซื้อสินค้า บริการ และ กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน อันจะนำไปสู่การกระจายรายได้ให้กับสมาชิกในชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอย่างแท้จริง แนวคิด OTOP นวัตวิถีจึงเปรียบเสมือนฝึกให้แต่ละชุมชนมีความรู้ความทันสมัยที่สามารถนำไปประยุกต์ พัฒนาสินค้า พัฒนาชุมชนให้เป็นตลาดท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีที่ยั่งยืน

การดำเนินงานOTOP นวัตวิถี เกิดเป็นกระแสที่สร้างความตื่นตัวให้แก่ชุมชนต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง จังหวัดนครปฐม จึงเปิดตัวชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ภายใต้โครงการไทยนิยมยั่งยืน เน้นเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน ด้วยเสน่ห์ และภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยผู้ว่าราชการจังหวัดได้เป็นประธานในวันเปิดตัวแหล่งท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ว่า การขับเคลื่อนโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี นับเป็นยุทธศาสตร์ใหม่ในการสนับสนุนส่งเสริม ยกระดับผลิตภัณฑ์ และพัฒนาช่องทางการตลาด ให้มีความหลากหลาย ตลอดจนเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน ด้วยการนำเสน่ห์ภูมิปัญญาท้องถิ่น อัตลักษณ์วิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชน และความคิดสร้างสรรค์มาช่วยดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าสู่ชุมชน ผสมผสานกับวิถีชีวิตในการผลิต ซึ่งจะช่วยให้เกิดการใช้จ่ายในทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เป็นการสร้างและกระจายรายได้ภายในชุมชน ภายใต้แนวคิด ร่วมสุข ร่วมวิถี ร่วมสมัย พร้อมผนวกการท่องเที่ยวของชุมชนร่วมเข้าไปด้วย (http://nwnt.prd.go.th 8 พฤษภาคม 2563)

จังหวัดนครปฐม มีชุมชนที่ได้รับเลือกเข้าร่วมโครงการชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีรวม 21 ชุมชนจาก 7 อำเภอ ในปีงบประมาณ 2561 ประกอบด้วย ชุมชนบ้านดอนทราย บ้านสวนป่าน บ้าน

สะแกราย อำเภอเมือง, ชุมชนบ้านหัวอ่าว ชุมชนคนยายชา ชุมชนเกาะลัดอีแท่น อำเภอสามพราน, ชุมชนบ้านสุขเกษม บ้านเกาะแรต บ้านไผ่หูช้าง อำเภอบางเลน, ชุมชนบ้านทุ่งผักกูด บ้านดอนรวก บ้านทุ่งสีหลง อำเภอดอนตูม, ชุมชนอ่าววัดใหม่ บ้านท่านา บ้านโรงหวด อำเภอนครชัยศรี, ชุมชนวัดสุวรรณ ชุมชนศาลาดิน ชุมชนบ้านคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล และชุมชนบ้านดอนแฉลบ บ้านหนองเทียม บ้านยางพัฒนา อำเภอกำแพงแสน โดยชุมชนส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมและถือว่าเป็นเสน่ห์ที่โดดเด่น อีกส่วนหนึ่งเป็นชุมชนทางเกษตรที่ยังคงวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์แบบดั้งเดิม

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนั้น ชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 เป็นชุมชนที่มีทุนทางสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ที่สามารนำมาพัฒนาต่อยอดและส่งเสริมศักยภาพให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถสร้างรายได้จากฐานรากสู่การกระจายรายได้ให้ชุมชนได้อย่างยั่งยืน แต่จะต้องมีการส่งเสริม พัฒนาและกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งจากฐานรากสู่การส่งเสริมผลิตภัณฑ์โอทอปสร้างสรรค์ให้โดดเด่น มั่งคั่ง และยั่งยืน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษา บริบทชุมชน ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตพร้อมทั้งแนวทางและผลที่ได้จากการพัฒนาเพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชน จังหวัดนครปฐมต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 ศึกษาสภาพบริบททั่วไปของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน ของจังหวัดนครปฐม

2.2 ศึกษาภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต ของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน จังหวัดนครปฐม

2.3 ศึกษาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชนเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งจากฐานรากสู่การส่งเสริมผลิตภัณฑ์โอทอปสร้างสรรค์ให้โดดเด่น มั่งคั่ง ยั่งยืน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีลักษณะวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ใช้วิธีเลือกกลุ่มเป้าหมายจากประชากรชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน นครปฐม รวมทั้งสิ้นจำนวน 63 คน ได้แก่

3.1.1 ผู้นำชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน จำนวน 21 คน เนื่องจากผู้นำชุมชนประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านทุกชุมชน ซึ่งเป็นคนในพื้นที่มาแต่กำเนิดจึงมีความรู้ ความเข้าใจ บริบทชุมชน

เป็นอย่างดีและมีบทบาทต่อการจัดการชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี จึงสามารถให้ข้อมูลตลอดจนแสดงความคิดเห็น ทัศนคติได้ตรงประเด็นและถูกต้องมากที่สุด

3.1.2 คณะกรรมการการดำเนินงานชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน ชุมชนละ 2 คน รวม 42 คน ซึ่งเป็นคนที่เป็นผู้ดำเนินโครงการให้เป็นไปตามนโยบายของโครงการฯ ผ่านการอบรมศึกษาดูงานที่พัฒนาชุมชนได้มอบหมาย จึงเป็นกลุ่มคนที่รับทราบปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานทั้งด้านส่งเสริมการท่องเที่ยว การผลิตสินค้าโอทอปชุมชน สามารถให้ข้อคิดเห็นหรือแนวทางเพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชน ผลิตภัณฑ์ให้มีมาตรฐานจากฐานรากสู่ความต้องการของผู้บริโภคและตลาดได้

3.2 ขอบเขตการศึกษา

3.2.1 ด้านเนื้อหา

3.2.1.1 บริบททั่วไปของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี

3.2.1.2 ภูมิปัญญา วัฒนธรรมชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี

3.2.1.3 ศักยภาพชุมชน ผลิตภัณฑ์โอทอปและการส่งเสริมพัฒนา

3.2.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

ชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชน จังหวัดนครปฐม

3.3 แหล่งข้อมูลเบื้องต้น

ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ

ส่วนที่ 1 ข้อมูลที่ศึกษาจากเอกสาร (Documentary Study) ได้แก่ การค้นคว้าจากหนังสือ วารสาร บทความ และเอกสารต่าง ๆ ข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต รวมถึงแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต การท่องเที่ยวชุมชน โอทอปนวัตวิถี ผลิตภัณฑ์โอทอปซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา

ส่วนที่ 2 ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม (Field Study) ซึ่งใช้วิธีการสำรวจภาคสนาม การสังเกต แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ (Key Informants Interview) และการสัมภาษณ์ แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งผู้วิจัยมุ่งศึกษาบริบททั่วไปของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณีและผลิตภัณฑ์ทางภูมิปัญญา 21 ชุมชน ของจังหวัดนครปฐมที่เป็นปัจจัยหลักในการส่งเสริมให้เป็นชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีส่งผลให้ชุมชน มีอาชีพ มีการพัฒนาสินค้า สร้างรายได้เสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง อย่างยั่งยืน

3.4 วิธีการที่ใช้ในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยที่ใช้ศึกษานี้เป็นการศึกษาชุมชน ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการ ดังนี้

3.4.1 การสำรวจภาคสนาม (Field Study) ผู้วิจัยได้เดินทางไปยังชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีเพื่อสำรวจลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ บริบทของพื้นที่ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ยังได้ศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวในพื้นที่ด้วย

3.4.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยสังเกตบริบทต่าง ๆ ของชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี ศึกษาผ่านกิจกรรมด้านการจัดการท่องเที่ยว การผลิตสินค้าโอทอปกลุ่มต่าง ๆ 21 ชุมชนท่องเที่ยวงาน การเปิดตัวมหกรรมชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี ภายใต้ “ไทยนิยม ยั่งยืน” ของจังหวัดนครปฐม

3.4.3 การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยได้แบ่งการสัมภาษณ์ออกเป็น 2 ลักษณะคือ

3.4.3.1 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Nom – Structural Interview) ใช้วิธีพูดคุยสนทนาในเรื่องทั่ว ๆ ไปของชุมชน เช่น อาชีพ สินค้าที่จำหน่าย กิจกรรม ประเพณี วัฒนธรรม ร้านค้า ราคา นักท่องเที่ยว ต่าง ๆ เป็นต้น

3.4.3.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยกระทำหลังจากได้มี การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง โดยมีประเด็นคำถามดังต่อไปนี้

- ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูล
- ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน ประวัติความเป็นมาชุมชน กลุ่มคน
- ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการด้านการท่องเที่ยว มูลเหตุของการเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชน
- ข้อมูลเกี่ยวกับการสินค้าทางภูมิปัญญา
- ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น สถานที่สำคัญ ๆ ในชุมชน
- ข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชมในการบริการจัดการการท่องเที่ยว
- ผลกระทบ ปัญหาหรืออุปสรรค และข้อเสนอแนะอื่น ๆ

การเก็บข้อมูล แบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลที่ศึกษาจากเอกสาร (Documentary Study) ได้แก่ การค้นคว้าจากหนังสือ วารสาร บทความ และเอกสารต่าง ๆ ข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต รวมถึงแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต การท่องเที่ยวชุมชนโอทอปนวัตวิถี ผลิตภัณฑ์โอทอป

ส่วนที่ 2 เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ (Key Informants Interview) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) หลังจากการจัดเก็บข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยใช้วิธีการแบบสามเส้า (Methodological Triangulation) โดยมีรายละเอียดดังนี้ เมื่อ

ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และจดบันทึกมาแล้ว ตรวจสอบความถูกต้อง เพียงพอและความเชื่อถือได้ของข้อมูลว่าจะสามารถตอบปัญหาของการศึกษาได้อย่างครบถ้วน ทั้งแบบการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วมควบคู่การสัมภาษณ์เชิงลึก พร้อมกับศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกอบ

หลังจากการจัดเก็บข้อมูล นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยใช้วิธีการแบบสามเส้า (Methodological Triangulation) โดยมีรายละเอียดดังนี้ เมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และจดบันทึกมาแล้ว ได้ตรวจสอบความถูกต้องเพียงพอและความเชื่อถือได้ของข้อมูลว่าจะสามารถตอบปัญหาของการศึกษาได้อย่างครบถ้วน ทั้งแบบการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วมควบคู่การสัมภาษณ์เชิงลึก พร้อมกับศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกอบ

4.ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาโดยจำแนกประเด็นการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยใช้ข้อมูลจากการศึกษาเอกสารทั้งแนวคิดวัฒนธรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญา แนวคิดเกี่ยวกับหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ แนวคิด OTOP นวัตวิถี แนวคิดกระบวนการขับเคลื่อนชุมชน OTOP นวัตวิถี และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาวิเคราะห์ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการและแบบสัมภาษณ์เจาะลึกเพื่อมาเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล โดยใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์

การวิจัยเรื่องภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต : กรณีศึกษาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยวโอทอป นวัตวิถี 21 ชุมชน จังหวัดนครปฐม จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า

4.1 บริบทั่วไปของชุมชนท่องเที่ยวOTOP นวัตวิถี ทั้ง 21 ชุมชนของจังหวัดนครปฐม

บริบทชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชนนั้น สามารถแบ่งบริบทออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1)กลุ่มวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ 2) กลุ่มเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง และ3) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงการเกษตร ลักษณะตามรายละเอียดดังนี้

4.1.1 กลุ่มวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ ประกอบด้วย ชุมชนบ้านสะแกราย บ้านดอนทราย บ้าน ไผ่หูช้าง บ้านเกาะแรต บ้านทุ่งผักกูด บ้านทุ่งสีหลง บ้านสุขเกษม บ้านดอนแฉลบ บ้านยางพัฒนา บ้านโรงหวด พบว่า ประกอบด้วยชุมชน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มไทยทรงดำและกลุ่มลาวครั่ง อาศัยอยู่ในพื้นที่ เป็นชุมชนชาวลาวที่มีประวัติการอพยพเคลื่อนย้ายมาด้วยกัน การตั้งบ้านเรือนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่มีความคล้ายคลึงกัน มีภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่ สืบทอดมาจากบรรพบุรุษบางอย่างเหมือนกัน สภาพการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมีทั้งเป็นที่ดอน ที่ลุ่มติดลำคลองแม่น้ำเหมาะแก่การทำการเกษตร การพัฒนาให้เป็นชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีจึงเน้นด้านการท่องเที่ยว

ที่เชื่อมโยงเรื่องราวของวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร น้ำสมุนไพรและพืชผักสวนครัวปลอดสารพิษ

4.1.2 กลุ่มเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย ชุมชนบ้านหนองเทียม บ้านหัวอ่าว บ้านใต้วัด บ้านคลองโยง บ้านดอนรวกเล็ก บ้านสวนป่าน บ้านอ่าววัดใหม่ เป็นชุมชนที่อยู่ในอำเภอสามพราน อำเภอพุทธมณฑล อำเภอดอนตูม อำเภอนครชัยศรี และอำเภอกำแพงแสน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ทำนาปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์และแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ชุมชนมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรปลอดสารตกค้าง ปลูกพืชผักใช้ปุ๋ยอินทรีย์จนได้รับให้เป็น หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบและฟาร์มชุมชน มีฐานการเรียนรู้เผยแพร่ อบรมทางการเกษตร “หมู่บ้านอินทรีย์” หรือออร์แกนิกวิลเลจการทำเกษตรแบบอินทรีย์ผสมผสานตามหลักธรรมชาติ ตามต้นทุนทางชุมชนที่เป็นธรรมชาติแบบดั้งเดิม การพัฒนาศักยภาพตามนโยบายของโครงการชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี พบว่า นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจสินค้าเนื่องจากเกิดความมั่นใจเรื่องความปลอดภัย ปลอดสารพิษ ผลิตโดยกรรมวิธีแบบชาวบ้าน จึงเป็นที่นิยมและสามารถสร้างความเข้มแข็งสร้างรายได้ให้คนในชุมชน ตลอดจนมีการจัดกิจกรรมมีความหลากหลายเป็นดึงดูดใจนักท่องเที่ยว อีกทั้งยังมีการส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่ มีส่วนร่วมได้ลงมือปฏิบัติตามภูมิปัญญาดั้งเดิมแบบโบราณอีกด้วย

4.1.3 กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงการเกษตร ประกอบด้วย ชุมชนวัดสุวรรณาราม บ้านศาลาดิน บ้านท่านา เกาะลัดอีแท่นบริบทชุมชนส่วนใหญ่อยู่ติดริมคลอง ใช้ชีวิตแบบวิถีชุมชนริมน้ำ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ เพาะปลูก การส่งเสริมพัฒนาบริบทจึงเป็นด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตร นั่งเรือชมวิถีชีวิตริมคลอง ชมสวนผลไม้ นาบัว และแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรเพื่อจำหน่าย เช่น ผลิตภัณฑ์จากน้ำฟักข้าว บัวหลวง ผลไม้ ส้มโอ ฝรั่ง พร้อมกิจกรรมการสาธิต เป็นต้น การพัฒนาศักยภาพให้เป็นชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีจึงเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางน้ำ

4.2 ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต ของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน จังหวัดนครปฐม

4.2.1 กลุ่มวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์พบว่า ทั้งสองกลุ่มมีภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่คล้ายคลึงหรือบางอย่างเหมือนกัน ยังคงสืบสานประเพณีท้องถิ่นตามแบบบรรพบุรุษไว้ เช่น ประเพณีอิ้นก้อนฟอนแคน ประเพณีเสนเรือน ประเพณีแห่ธงสงกรานต์ ประเพณีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ของชาวลาวครั่ง เป็นต้น ด้านวัฒนธรรมการแต่งกาย พบว่า มีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน คือ ไทยทรงดำเน้นเสื้อผ้าที่มีสีครามหรือสีดำ ส่วนลาวครั่งการแต่งกายให้น้ำหนักไปยัง สีแดงครั่งหรือโทนแดง ด้านภูมิ

ปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นงานฝีมือที่มีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม เช่น ผ้าทอมือไทยทรงดำ มีการตัดเย็บเป็นผ้าชิ่น เสื้อในพิธีการชายหญิง ย่าม กระเป๋ารูปแบบต่าง ๆ และประเภทเครื่องประดับ ต่างหู สไบ เป็นต้น ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนลาวครั่งจะเป็นงานด้านหัตถกรรมฝีมือประเภทงานจักสาน เช่น ตะกร้า กระบุง ตะข้อง กระเป๋า ตลอดจนเครื่องใช้ในครัวเรือน การปรุงผลิตยาสมุนไพรและภูมิปัญญาทางด้านการถนอมอาหาร ปลาร้า ปลาส้ม เป็นต้น

4.2.2 กลุ่มเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียงพบว่า ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตมีเน้นการทำเกษตรแบบดั้งเดิม ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีส่วนใหญ่เป็นชุมชนหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบเป็นศูนย์เรียนรู้ทางการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรอินทรีย์ ทำสวน ทำไร่ ปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลาและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร ขนมพื้นถิ่นจากวัตถุดิบในชุมชนโดยใช้กรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม

4.2.3 กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร ด้านภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต ชุมชนมีความเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นด้านการท่องเที่ยวทางเกษตร นั่งรถ นั่งเรือเยี่ยมชมสวนผลไม้ที่มีการปลูกมาตั้งแต่ในอดีตและมีการพัฒนาพันธุ์ปลูกเพิ่มเติมขึ้นใหม่การแปรรูปสินค้าจากผลไม้ เช่น ฟักข้าว บัว ส้มโอ มะพร้าว เป็นต้น

4.3 ศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชนเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งจากฐานรากสู่การส่งเสริมผลิตภัณฑ์โอทอปสร้างสรรค์ให้โดดเด่น มั่งคั่ง ยั่งยืน

การพัฒนาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน พบว่า มีกระบวนงานขับเคลื่อนชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี ประกอบ ด้วย 5 กระบวนงาน ดังนี้

4.3.1 การพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 3 แนวทาง ได้แก่ เตรียมความพร้อมเป็นผู้ประกอบการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี พัฒนาและบริหารจัดการข้อมูลชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีและจัดทำแผนธุรกิจชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ปรากฏการเตรียมความพร้อมด้านบริบททุกชุมชนและเตรียมความพร้อมด้านความรู้ข้อมูลชุมชน ฝึกอบรมนักเล่าเรื่องชุมชน

4.3.2 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวก ประกอบด้วย 2 แนวทาง ได้แก่ พัฒนาศักยภาพด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยวและส่งเสริม พัฒนาเสน่ห์ ประเพณี วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ชุมชนปรากฏการพัฒนาเรื่องป้ายบอกทาง ความปลอดภัย สิ่งอำนวยความสะดวก น้ำดื่ม ห้องสุขา และจุดพักผ่อน

4.3.3 การพัฒนาสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 3 แนวทาง ได้แก่ พัฒนาผู้ประกอบการชุมชน พัฒนาสินค้าและบริการชุมชมท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีและออกแบบตรา

สัญลักษณ์ สโลแกนชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ปรากฏการออกแบบผลิตภัณฑ์หีบห่อบรรจุสินค้าโดยมีการเชื่อมโยงเรื่องราวอัตลักษณ์ในชุมชนมาออกแบบ มีรถ เรือ ไว้บริการนักท่องเที่ยว

4.3.4 การเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวแต่ละท้องถิ่น ประกอบด้วย 2 แนวทาง ได้แก่ ออกแบบและเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวของหมู่บ้านเป้าหมาย และเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเมืองหลักและเมืองรอง มีการอำนวยความสะดวกเรื่องป้ายบอกเส้นทางเชื่อมต่อแต่ละชุมชนพร้อมสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญ ๆ

4.3.5 การส่งเสริมการตลาดชุมชนท่องเที่ยว ประกอบด้วย 3 แนวทาง ได้แก่ ประชาสัมพันธ์ Online /Offline เปิดตัวชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี จับคู่ธุรกิจ (Business Matching) และจัดกิจกรรมแสดง/จำหน่ายสินค้าและบริการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชน เข้าร่วมในพิธีเปิดโครงการฯ พร้อมนำสินค้าผลิตภัณฑ์ออกจำหน่าย อีกทั้งปรากฏการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งแบบป้ายและแบบสื่อโซเชียลมีเดียพร้อมจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชนโอทอปนวัตวิถี

สำหรับการเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยว มีการเชื่อมโยงความสำคัญแหล่งท่องเที่ยวด้วยกัน 4 ด้าน คือ 1) มิติด้านวิถีชีวิตชุมชนพบว่า ชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางด้านกลุ่มชาติพันธุ์จึงทำให้มีความโดดเด่นที่น่าสนใจเรื่องการอยู่อาศัย การประกอบอาชีพ ภาษาและอาหารการกิน 2) มิติด้านวัฒนธรรมพบว่า ชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชน มีมรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีสถานที่สำคัญ ๆพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ประเพณีท้องถิ่น วัฒนธรรมการแต่งกาย การแสดงทางวัฒนธรรม ที่อยู่อาศัย อาหารที่เป็นเสน่ห์ของชุมชน 3) มิติด้านประวัติศาสตร์ ด้วยนครปฐมเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญในอดีตจึงปรากฏแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หลายแห่ง มีตำนานเรื่องเล่าที่ยังคงปรากฏหลักฐาน ซากหักปรักพัง วัดสำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่สามารถเดินทางเชื่อมโยงการท่องเที่ยวได้ตลอดเส้นทาง และ 4) มิติด้านธรรรมชาติ ชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีหลายชุมชนมีวิถีชีวิตอยู่ริมแม่น้ำ ริมคลอง ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร ทำสวนผลไม้ ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเป็นแหล่งน้ำและยังคงมีการอนุรักษ์ความเป็นธรรมชาติไว้

5. สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาทั้งบริบท ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต และศักยภาพของชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชน ที่ค้นพบมีข้ออภิปรายเพิ่มเติมเพื่อหาแนวทางพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนตามลำดับดังนี้

5.1 ผลวิจัยพบว่าบริบททั่วไปของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชน ที่เข้าโครงการชุมชนท่องเที่ยวภายใต้โครงการ“ไทยนิยม ยั่งยืน”เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ยกระดับคุณภาพชีวิตและกระตุ้นระบบเศรษฐกิจให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งตามนโยบายรัฐบาลนั้น ด้านบริบททั่วไปแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ 2) กลุ่มเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง และ3) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยภาพรวมของชุมชนตั้งอยู่นอกเขตตัวเมืองจัดเป็นพื้นที่ชนบทที่อุดมไปด้วยเสน่ห์ของความเป็นธรรมชาติ การเดินทางไปมาพื้นที่อื่น ๆ มีความสะดวก ทำให้ชุมชนท่องเที่ยว 21 ชุมชนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรทำสวน ทำนา ปลูกพืช ผัก และเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากความเหมาะสมทางด้านลักษณะภูมิประเทศแหล่งน้ำ ชุมชนส่วนหนึ่งของโครงการเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติ มีประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายและการตั้งที่อยู่อาศัย มีเอกลักษณ์และ การดำเนินชีวิตประจำวันแตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ จึงเป็นเป้าหมายอันดับต้น ๆ ที่ทางราชการคาดหวังให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชน ในสภาพความเป็นจริงพบว่า มีการส่งเสริมพัฒนาสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐน้อยเมื่อเทียบกับชุมชนท่องเที่ยวอื่น ๆ ในโครงการ จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงเพิ่มเติมไปจากเดิมทำให้ไม่ได้รับความสนใจมากนัก และจากการวางกรอบแนวคิดของโครงการฯ ทำให้ค้นพบว่าหากชุมชนใดเมื่อคณะกรรมการตรวจสอบ เยี่ยมชมแล้ว ไม่ผ่านตามเกณฑ์ที่กรมพัฒนาชุมชนกำหนดก็จะไม่มีการต่อยอดพัฒนา การส่งเสริมทางการตลาดมีน้อย ทุกอย่างหยุดนิ่ง สิ่งที่มีการพัฒนาและเห็นเป็นรูปธรรมในชุมชนไม่มีจุดเด่นให้สังเกตได้ว่าเป็นชุมชนที่อยู่ในโครงการท่องเที่ยวนวัตวิถีทั้งที่เป็นชุมชนที่มีความโดดเด่นในการที่จะส่งเสริมพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ๆ ลำดับต้น ๆ ของจังหวัดได้ (สุเทพ ซิงลอ, 2563) อย่างไรก็ตามปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นชุมชนให้น้ำหนักในด้านการบริหารจัดการของภาครัฐที่มองว่า มีความเหลื่อมล้ำด้านงบประมาณสนับสนุนการพัฒนา ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นเสริมในประเด็นดังกล่าวว่า จากการลงพื้นที่และศึกษาเอกสารเกณฑ์การประกวดหมู่บ้าน (กรมพัฒนาชุมชน, 2561) พบว่า แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดการแข่งขันกันเองภายในชุมชนท่องเที่ยว รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญและการสนับสนุนงบประมาณตลอดจนส่งเสริมพัฒนาบริบทชุมชนให้เป็นที่ดึงดูดใจนักท่องเที่ยว ควรนำมูลค่าของต้นทุนชุมชนที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่เอกลักษณ์กลุ่มชนเฉพาะถิ่นมาเป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสเรียนรู้ทั้งบริบทชุมชนท่องเที่ยวและชุมชนทาง การเกษตร ความเป็นชาติพันธุ์เชื่อมโยงต่อยอดให้เกิดการขับเคลื่อนโครงการท่องเที่ยวอย่างเข้มแข็งในชุมชนต่อไป

5.2 ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต ของชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชนกลุ่มวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ พบว่า มีวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตเป็นแหล่งเกิดและสั่งสมภูมิปัญญา ปฏิบัติสืบทอดจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน การเกิดภูมิปัญญาดังกล่าวสอดคล้องกับ

แนวคิดของประเวศ วะสี (2533) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่กับสังคมมนุษย์มาช้านาน เป็นการดำรงอยู่ในชีวิตที่เกี่ยวพันกับธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่นและมีการสืบทอดแบบแผนความรู้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา แม้ว่าภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่ถูกสั่งสมและถ่ายทอดเป็นมรดกมาช้านานแต่มีลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งคือเป็นองค์ความรู้ที่มีการเชื่อมโยงกันไปหมดไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาชีพเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่การใช้จ่ายการศึกษาวัฒนธรรม นอกจากนี้กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2559) ยังได้กล่าวอีกว่า “วัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญา เป็นสิ่งสะท้อนถึงความสามารถของผู้คนในท้องถิ่นอันเกิดจากการสั่งสมสติปัญญาความรู้ที่หลากหลายและการปรับตัวผสมผสานให้เกิดความกลมกลืนกับธรรมชาติกระบวนการเหล่านี้ได้ผ่านมาหลายชั่วอายุคนจนสืบทอดเป็นวิถีในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสังคมไทย” งานดังกล่าวสะท้อนออกมาในรูปแบบงานมือ เช่น ผ้าทอมือกลุ่มไทยทรงดำ เครื่องจักสานของกลุ่มลาวครั่งและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร อาหาร และยาสมุนไพร ด้านการผลิตสินค้า มีการสร้างสรรค์รูปแบบที่หลากหลายและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนมาดัดแปลงให้ร่วมสมัยแต่คงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ดังเดิม ทำให้สินค้าเพิ่มมูลค่าขึ้น เกิดการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนารูปแบบที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นกลายเป็นสินค้า OTOP สร้างรายได้ให้แก่สมาชิกและยกระดับเศรษฐกิจชุมชน สำหรับกลุ่มเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียงพบว่าภูมิปัญญาวัฒนธรรม วิถีชีวิตส่วนใหญ่เป็นในด้านการทำเกษตรแบบดั้งเดิม ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี ส่วนใหญ่เป็นชุมชนหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ สินค้าOTOP มาจากการนำวัสดุในชุมชนโดยใช้กรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตรภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตชุมชนพบว่า ชุมชนมีความโดดเด่นด้านการท่องเที่ยวทางเกษตร การทำสวนผลไม้และการแปรรูปสินค้า

ความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ดังกล่าวได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากกรมพัฒนาชุมชนที่ได้ส่งวิทยากร เข้ามาให้ความรู้ แนะนำ จนเกิดสินค้าที่สร้างสรรค์ ร่วมสมัยมีคุณค่าทุกยุคทุกสมัย สอดคล้องกับงานวิจัยของ วีรศักดิ์ พิชัยรัตนพงศ์และคณะ (2547) ศึกษาเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของผลิตภัณฑ์ OTOP การดำเนินการส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถีพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จ ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบได้แก่ 1) ทรัพยากรมนุษย์ 2) เงินทุน 3) วัตถุดิบ 4) เครื่องจักรและเทคโนโลยี และ 5) ภูมิปัญญาเป็นปัจจัยหลักต่อความสำเร็จของผลิตภัณฑ์โอทอป เนื่องจากการผลิตเป็นปัจจัยที่ผลักดันให้ผลิตภัณฑ์สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ภูมิปัญญาเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญสูงสุดเนื่องจากการประกอบธุรกิจโอทอป ผู้ประกอบการต้องมีความรอบรู้และเชี่ยวชาญในอาชีพ และต้องมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาและพัฒนาต่อยอดสู่คนรุ่นหลังมีการเชื่อมโยงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นความเป็นไทยให้สอดคล้องกับตลาดสากล แต่ถึงกระนั้นผู้วิจัยมีความเห็นในประเด็นที่น่าสนใจและ

ควรได้รับการพัฒนาจากภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างยิ่งในเรื่องสินค้าโอทอปจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนท่องเที่ยวนวัตวิถี พบว่า ผลิตสินค้าในรูปแบบเหมือนและคล้ายคลึงมาก เช่น ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือ ผลิตภัณฑ์งานจักสาน และการแปรรูปอาหาร เครื่องดื่ม ไม่สามารถแยกแยะได้ว่าจากชุมชนใดหากไม่มีป้ายแสดงกำกับไว้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สินค้าไม่มีความหลากหลาย ไม่เป็นที่ดึงดูดใจและจำหน่ายได้น้อยมาก ทั้งนี้หากมีการจัดกลุ่มสินค้าในชุมชนโดยให้แต่ละชุมชนนำจุดเด่นที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนมาพัฒนาต่อยอดเป็นสินค้าและผลิตชิ้นงานให้เกิดความหลากหลายรูปแบบ ให้เกิดการซ้ำสินค้าน้อยที่สุด การนำออกจำหน่ายในงานต่าง ๆ น่าจะช่วยดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้เกิดความสนใจเพิ่มมากขึ้น

5.3 ศักยภาพชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี 21 ชุมชนเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งจากฐานรากสู่การส่งเสริมผลิตภัณฑ์โอทอปสร้างสรรค์ให้โดดเด่น มั่งคั่ง ยั่งยืน ผู้วิจัยนำประเด็นมาอภิปรายผลดังนี้

5.3.1 การพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว พบว่า มีความเด่นชัดในเรื่องการเตรียมความพร้อมในด้านความรู้ข้อมูลชุมชนโดยมีการฝึกอบรมนักเล่าเรื่องชุมชนและการเป็นเจ้าบ้านที่ดีซึ่งเห็นความร่วมมือ การเตรียมตัวศึกษาหาข้อมูลจากผู้รู้ในท้องถิ่นเพื่อสามารถอธิบาย นำชม นักเล่าเรื่องของแต่ละชุมชนเป็นคนในชุมชนโดยผ่านการคัดเลือกตามความรู้ ประสบการณ์ ปราชญ์ชุมชน หรือผู้สูงอายุ ตามความเหมาะสม ดังที่ พัชโรดม อุนสุวรรณ (2561) ได้กล่าวถึงการเป็น “นักเล่าเรื่อง” ว่านักเล่าเรื่องอาจเป็นอดีตผู้นำชุมชน อดีตครูเกษียณราชการ เป็นผู้รู้ในแขนงภูมิปัญญาต่าง ๆ เป็นพ่อครูแม่ครู คนเหล่านี้ไม่ได้ต้องการ “ทิป” จากนักท่องเที่ยว แต่ต้องการถ่ายทอดคุณค่าด้วยความภาคภูมิในกรณีที่เป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ นักเล่าเรื่องจำเป็นต้องมีความรู้ในข้อมูลจริง (fact) หรือมีความรู้ลึกซึ้งถึงตำนานที่ไม่จำเป็นต้องมีบันทึกในประวัติศาสตร์ แต่เป็นเรื่องเล่าที่ผูกโยงชุมชนกับเรื่องราวตำนานที่ทำให้เรามองเห็นเสน่ห์ของชุมชน ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี จึงมีความตื่นตัวและให้ความสำคัญเรื่องนี้เนื่องจากเป็นเรื่องที่ชุมชนมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นตัวเอง ได้ใช้ภาษาถิ่น การแต่งกายที่สื่อถึงความเป็นตัวตน นักเล่าเรื่องแต่ละชุมชนมีทั้งเยาวชน วัยกลางคนและผู้สูงอายุแตกต่างไป แต่ละชุมชน การเล่าเรื่องจะเป็นเรื่องราวกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน

5.3.2 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวก พบว่า มีการจัดตั้งคณะกรรมการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดขั้นตอนการพัฒนาศักยภาพชุมชน มีการพบปะเสวนาเพื่อหาข้อสรุปการพัฒนา มีการกำหนดจุดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชุมชน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และนำไปใช้ในชุมชนจนเกิดความสำเร็จ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ ปทุมพร แก้วคำ และคณะ (2561) เรื่องการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านฮ่องแฮ่ กล่าวว่า การพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวส่วนหนึ่งเพราะชุมชนได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดขั้นตอนการพัฒนาศักยภาพของชุมชน และมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสนทนา การเสวนาเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ

เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ชุมชน โดยได้นำความรู้มาพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนตามแนวทางของบ้านฮ่องแฮ่ซึ่งชุมชนได้คัดเลือกในการจัดการกำหนดจุดแหล่งท่องเที่ยวชุมชน โดยที่ชุมชนสามารถรองรับและพัฒนาได้ตามศักยภาพและความพร้อมของตนเองจนนำไปสู่การท่องเที่ยวชุมชนที่ประสบผลสำเร็จตลอดจนการให้ความสำคัญกับการรักษาความปลอดภัย สิ่งอำนวยความสะดวก น้ำดื่ม ห้องสุขา จุดพักผ่อนที่ค่อนข้างสมบูรณ์เพียงพอต่อนักท่องเที่ยวชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ประสบความสำเร็จ เช่น ชุมชนบ้านศาลาดิน และชุมชนเกาะลัดอีแท่นจึงมีความความสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวเกิดความสำเร็จที่เป็นรูปธรรม

5.3.3 การพัฒนาสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว พบว่า มีการพัฒนาสินค้าและมีการออกแบบตราสัญลักษณ์ สโลแกนชุมชนชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีของแต่ละชุมชน มีการออกแบบผลิตภัณฑ์หีบห่อบรรจุสินค้าโดยมีการเชื่อมโยงเรื่องราวอัตลักษณ์ในชุมชนมาออกแบบ มีรถ เรือ ไว้บริการนักท่องเที่ยว ซึ่งก็เป็นไปตามเป้าหมายของโครงการโดยเฉพาะตราสัญลักษณ์จุดเช็คอินนวัตวิถีมีความสวยงาม ประเด็นที่น่าสนใจและควรมีการพัฒนาหรือปรับเปลี่ยนเพื่อให้เป็นเอกลักษณ์แต่ละชุมชนก็คือเรื่องของโลโก้แต่ละชุมชน ที่ส่วนใหญ่เป็นรูปแบบเดียวกัน ควรนำเรื่องราว เอกลักษณ์ความโดดเด่นของชุมชนมาออกแบบให้สื่อถึงชุมชนนั้น ๆ จะทำให้น่าสนใจมากขึ้น

5.3.4 การเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวแต่ละท้องถิ่น พบว่ามีการพัฒนาเส้นทางสัญจรเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวหมู่บ้านเป้าหมาย ด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี เกษตร ท่องเที่ยว และเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเมืองหลักและเมืองรอง โดยชุมชนได้อำนวยความสะดวกด้วยการขึ้นป้ายบอกเส้นทางเชื่อมต่อแต่ละชุมชนพร้อมป้ายบอกสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญ ๆ ในชุมชน ซึ่งการประชาสัมพันธ์หรือป้ายบอกทางนั้นในสภาพความเป็นจริงพบว่า การเชื่อมโยงเส้นทางไม่ได้มีการพัฒนาเชื่อมต่อให้ทุกชุมชน ที่พบมากที่สุดจะเป็นชุมชนที่ได้รับการส่งเสริมมาอย่างต่อเนื่องมีการดำเนินการท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบและเป็นชุมชนที่ได้รับนิยมเท่านั้น ชุมชนที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มเป้าหมายมีการส่งเสริมที่จำกัดด้านงบประมาณจึงทำให้เกิดการเหลื่อมล้ำในชุมชนท่องเที่ยวด้วยกัน ปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวหากได้นำแนวคิดของ จิตติมา พลศักดิ์ (2562) ที่ศึกษาเรื่อง แนวทางการบริหารจัดการชุมชนสู่กระบวนการขับเคลื่อนชุมชนท่องเที่ยว OTOP มาปรับใช้และให้ความสำคัญกับชุมชนอื่น ๆ ตามที่ว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวระดับท้องถิ่น โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเมืองรองและชุมชนให้เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเมืองหลัก คือ ความชัดเจนด้านนโยบายที่ต้องการให้การท่องเที่ยวช่วยลดความเหลื่อมล้ำในแง่ของพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย ดังนั้นหากมีการแก้ไข ปรับปรุง และพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวก็น่าจะเป็นการส่งเสริมให้การท่องเที่ยวชุมชนเกิดความเสมอภาคและยั่งยืน

5.3.5 การส่งเสริมการตลาดชุมชนท่องเที่ยว พบว่ามีการประชาสัมพันธ์ทางสื่อ Online เพิ่มมากขึ้น เช่น ทาง line Facebook แผ่นพับ ใบปลิว และการขึ้นป้ายส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นต้น

โดยกรมพัฒนาชุมชนได้มีการเปิดตัวชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ด้วยการให้ชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชนได้จัดสถานที่แสดงถึงความโดดเด่น ที่เป็นเอกลักษณ์ที่สื่อให้เห็นถึงบริบทวิถีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนและเปิดโอกาสให้แต่ละชุมชนนำสินค้ามาจัดแสดงและจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยว กิจกรรมการส่งเสริมการตลาดดังกล่าวเป็นการสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทั้งชุมชนท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวได้ศึกษาพฤติกรรมการซื้อสินค้าอีกด้วย โดยภาพรวมผู้วิจัยเห็นด้วยที่ภาครัฐจัดกิจกรรมการส่งเสริมการตลาด การออกร้านในงานต่าง ๆ ได้เห็นถึงประโยชน์ที่ชุมชนท่องเที่ยวได้รับนอกเหนือจากการจำหน่ายสินค้าแล้วยังทำให้ชุมชนได้มีโอกาสศึกษาดูงานชุมชนอื่น ๆ เกิดความคิดใหม่ ๆ ในการนำมาพัฒนาชุมชนตนเองให้เกิดความเข้มแข็งยั่งยืนต่อไป

6. ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยดังกล่าวผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้สำหรับผู้วิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดังนี้

6.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

6.1.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรนำผลจากการวิจัยไปหาแนวทางในการพัฒนาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี 21 ชุมชนของจังหวัดนครปฐมให้เกิดความมั่งคั่ง ยั่งยืนอย่างแท้จริง โดยควรเน้นการท่องเที่ยวที่ตรงกับอัตลักษณ์ของชุมชนที่มีลักษณะเด่นด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และภูมิปัญญา ควรจัดกิจกรรมที่ตรงกับสภาพแท้จริงของชุมชน ส่วนแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรเชิงธุรกิจให้เน้นการสร้างอัตลักษณ์และการจัดการที่ตอบสนองนักท่องเที่ยวมากขึ้น

6.1.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพิจารณาเรื่องจากจัดสรรงบประมาณให้มีความสอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการตามสภาพความเป็นจริงอย่างต่อเนื่องและเท่าเทียมกัน

6.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

6.2.1 ศึกษารูปแบบการบูรณาการการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวชุมชนโอทอปนวัตวิถี จังหวัดนครปฐม

6.2.2 ประเมินประสิทธิภาพรูปแบบการจัดการพัฒนาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยวโอทอปนวัตวิถี จังหวัดนครปฐมเพื่อปรับปรุงพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน

7. เอกสารอ้างอิง

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2561). *คู่มือบริหารโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี* กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชน.

กรมพัฒนาชุมชน. (2563). *OTOP นวัตวิถี.* สืบค้นเมื่อ 4 พฤษภาคม 2563 จาก www.Thairath.co.th.

กรมส่งเสริม กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2563). สืบค้นเมื่อ 14 สิงหาคม 2563 จาก http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER2/DRAWER073/GENERAL/DATA0000/00000064

การสร้างงาน สร้างรายได้ สร้างอาชีพ. (2563). สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2563 จาก http://nwnt.prd.go.th.

จิตติมา พลศักดิ์. (2562). *แนวทางการบริหารจัดการชุมชนสู่กระบวนการขับเคลื่อนชุมชนท่องเที่ยว OTOP.* รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.

ปทุมพร แก้วคำ และคณะ. (2561). การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านฮ่องแฮ่. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี.* 12(3), 133 – 149.

ประเวศ วะสี. (2533). *การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา.* เอกสารสัมมนาทางวิชาการ. มหาสารคามเกี่ยวกับการประกอบการพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.

พัชโรดม อุนสุวรรณ. (2561). *การเตรียมนักท่องเที่ยวของชุมชน.* สืบค้นเมื่อ 25 มิถุนายน 2563 จาก https://plan.cdd.go.th/wp-content/uploads/sites/97/2018/06/140661B2.pdf

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579). (2561). สืบค้นเมื่อ 4 พฤษภาคม 2563 จาก https://www.matichonweekly.com.

วีรศักดิ์ พิชัยรัตนพงศ์และคณะ. (2547). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของผลิตภัณฑ์ OTOP : ศึกษากรณีผลิตภัณฑ์ 5 ดาวระดับภาค จังหวัดราชบุรี.* เอกสารสัมมนาเชิงปฏิบัติการ.

สุเทพ ซิงลอ. *ประวัติลาวโซ่งบ้านดอนทราย.* นักเล่าเรื่องชุมชน. สัมภาษณ์ 4 กรกฎาคม 2563.